

SUMMARY

Lytvyn Inna, Zorochkina Tetiana, Kolomiets Olena, Demydenko Tetyana.
Prevention of bullying among younger school-age children.

The article examines the issue of bullying in the school environment as one of the most widespread forms of violence among children. The socio-psychological factors contributing to its occurrence are analyzed, including family upbringing, children's communication skills, the school environment, and interpersonal relationships. The main characteristics of bullying, its forms, and its consequences for victims, aggressors, and bystanders are outlined.

Particular attention is given to the prevention of bullying in elementary school through psychological support, educational activities, fairy tale therapy, play therapy, art therapy, and socio-psychological training. Recommendations for teachers on creating a safe educational environment and effective interaction with parents are proposed. The authors emphasize the need for a comprehensive approach to bullying prevention, involving schools, families, and society.

Key words: elementary school, younger schoolchildren, bullying, bullying prevention, creating a safe environment.

УДК 373.3:001.89:502

Тетяна Нінова

Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького
ORCID ID 0000-0002-7499-6862

Дарина Здір

Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького
ORCID ID 0009-0009-4715-7025

Людмила Пакушина

Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького
ORCID ID 0000-0002-5930-8558

Людмила Гуйван

Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького
ORCID ID 0009-0004-8915-8409

DOI 10.24139/2312-5993/2024.06/354-363

ФОРМУВАННЯ НАВИЧОК ДОСЛІДНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ПРИ ВИВЧЕННІ ПРИРОДОЗНАВСТВА

У статті розглянуто особливості поетапного формування навичок дослідницької діяльності у молодших школярів під час вивчення природознавства. Визначено, що формування навичок дослідницької діяльності є важливою складовою частиною освітнього процесу, оскільки сприяє розвитку пізнавальної активності учнів, формуванню критичного мислення та самостійності. Проаналізовано теоретичні підходи до визначення дослідницької діяльності. Схарактеризовано етапи організації дослідницької діяльності учнів початкової школи: постановка проблеми, формулювання гіпотези, проведення експерименту, аналіз результатів та висновки. Розкрито значення групової та індивідуальної роботи під час виконання дослідницьких завдань, які сприяють розвитку в учнів аналітичного мислення, креативності та здатності до самостійної роботи. Особливу увагу приділено використанню проблемних та творчих завдань, що допомагають зацікавити дітей у процесі

навчання, розвиваючи їхню увагу та мотивацію до пізнання. Встановлено, що для ефективного формування навичок дослідницької діяльності молодших школярів важливо створити сприятливе педагогічне середовище, яке сприятиме розвитку активності учнів і підтримуватиме їхнє бажання до пізнання. Висвітлено роль вчителя як координатора дослідницької діяльності учнів початкової школи, що включає підтримку та орієнтацію учнів на процес пошуку, а не лише на кінцевий результат.

Ключові слова: дослідницька діяльність, навички дослідницької діяльності, природознавство, початкова школа, молодші школярі.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку національної освіти характеризується зосередженням уваги на необхідності формування в учнів початкової школи навичок дослідницької діяльності, а також на створенні умов для розкриття їхнього інтелектуального та творчого потенціалу, адже швидкий розвиток науки, зростання обсягу інформації, який опрацьовує людина, вимагають застосування таких підходів до навчання, що сприяють не механічному запам'ятовуванню знань, а їхньому усвідомленому засвоєнню через самостійні дослідження. Це зумовлює необхідність розвитку у молодших школярів уміння ставити запитання, аналізувати інформацію, шукати відповіді та робити власні висновки, а не просто виконувати завдання за заданим алгоритмом. Природничі науки відіграють важливу роль у формуванні пізнавальної діяльності дітей. Завдяки природничому матеріалу в учнів зміцнюється інтерес до досліджень, а особливості їхнього психологічного розвитку в початковій школі сприяють активному оволодінню навичками дослідницької роботи. Повноцінне й усвідомлене засвоєння навчального матеріалу можливе лише за умови активної участі дитини у процесі пізнання нового. Отже, актуальним постає питання формування навичок дослідницької діяльності у молодших школярів під час вивчення природознавства.

Аналіз актуальних досліджень. Формування навичок дослідницької діяльності в учнів початкової школи під час вивчення природознавства є важливим напрямом сучасної освіти. Хоча дослідницький підхід до навчання був відомий ще з давніх часів, його актуальність у початковій школі значно зросла. Перші згадки про значення дослідження в процесі пізнання світу належать Сократу й Аристотелю. Надалі механізми мислення та дослідницької діяльності досліджували М. Монтень, Ф. Бекон, Р. Декарт, Д. Локк та інші мислителі. Філософи І. Кант, Г. Гегель, Л. Фейєрбах підкреслювали нерозривний зв'язок між мисленням і практичною діяльністю.

Аналіз наукових праць сучасних дослідників, зокрема І. Беха, І. Зязюна, Л. Левченко, К. Макагон, Н. Недодатко, С. Сисоевої, В. Шейка, свідчить про те, що дослідницька діяльність є ключовим компонентом освітнього процесу. Вона тісно пов'язана з розвитком інтелектуальних і творчих здібностей учнів, сприяє формуванню пізнавальної активності та глибшому засвоєнню знань, особливо в межах природничих дисциплін.

Мета дослідження – розкрити особливості поетапного формування навичок дослідницької діяльності молодших школярів при вивченні природознавства.

Виклад основного матеріалу. У сучасній педагогічній науці існують різні підходи до визначення поняття «дослідницька діяльність», зокрема процесуальний, результативний та комбінований (Білоус, 2004, с. 8).

Процесуальний підхід зосереджується на характеристиках дослідницької діяльності як процесу. Наприклад, науковець М. Князан визначає її як один із видів творчої діяльності учнів, що передбачає розв'язання проблемних завдань, отримання нових знань та пошук нового (Князан). Дослідниця В. Матвеева трактує дослідницьку діяльність як вид інтелектуально-творчої активності, що реалізується у формі дослідницької поведінки (Матвеева, 2014, с. 33), а А. Дадак наголошує, що це специфічна форма пізнання, де навчальне дослідження є основним способом засвоєння матеріалу (Дадак, 2013).

Результативний підхід визначає дослідницьку діяльність через її кінцеві результати. Так, Н. Кухмай розглядає її як творчий процес взаємодії між суб'єктами освітнього процесу (учителем і учнями), спрямований на пошук відповідей на невідоме, що сприяє трансляції культурних цінностей і формуванню світогляду (Кухмай, 2010). Науковиця Н. Падун підкреслює її інтеграційний характер, вказуючи, що дослідницька діяльність поєднує знання про світ, навички наукового пізнання та ціннісне ставлення до його результатів (Лиходєєва, 2007, с. 9).

Комбінований підхід об'єднує характеристики процесу та його результатів. Дослідниця Н. Яришева визначає дослідницьку діяльність як свідомо керований процес, що спрямований на задоволення пізнавальних потреб та отримання нових знань через аналіз, постановку проблеми, проведення експериментів і формулювання висновків (Яришева, 2001, с. 10).

Узагальнивши різні підходи до визначення поняття дослідницької діяльності, можемо зробити висновок, що

дослідницька діяльність у початковій школі - це систематичний та цілеспрямований процес, під час якого молодші школярі, під керівництвом учителя чи самостійно, досліджують конкретне питання або явище, проводять спостереження, експерименти, аналізують інформацію, формулюють гіпотези та роблять обґрунтовані висновки. Вона сприяє розвитку пізнавальних мотивів, дослідницьких умінь та навичок, формуванню особистісного досвіду практичної діяльності.

Організація дослідницької діяльності в початковій школі включає кілька етапів: визначення проблеми, формулювання гіпотез, пошук шляхів вирішення, аналіз і узагальнення результатів, формулювання висновків та презентація отриманих даних (Кухмай, 2010, с. 62). Вони є подібними до етапів навчальної діяльності, а їх реалізація базується на відповідних навчальних діях дослідницького характеру.

Дослідницька діяльність молодших школярів реалізується у різних формах: індивідуальній, груповій та колективній. Найчастіше вона використовується під час вивчення природничого матеріалу. У процесі дослідження природних об'єктів учні набувають таких навичок:

- організаційні (самостійне планування досліджень);
- пошукові (виявлення властивостей природних об'єктів);
- інформаційні (робота з науковими та навчальними джерелами);
- оціночні (аналіз власної діяльності та результатів) (Лиходєєва, 2007, с. 90).

Надалі розглянемо особливості поетапного формування навичок дослідницької діяльності під час вивчення природознавства у початковій школі.

Так, у першому півріччі першого класу року для дітей організовується вступний етап, що передбачає виконання творчих завдань за власним бажанням учнів. До них належать малюнки, створення поробок, усні розповіді, складання казок, моделювання тощо. Тематика завдань орієнтована на близькі та цікаві для дітей теми, наприклад: «Мої домашні улюбленці», «Квіти для мами», «Моє хобі» та інші. Особливий інтерес викликають завдання, що передбачають елементи творчості: малювання уявних істот і рослин, створення поробок із природних матеріалів у вигляді казкових персонажів, вигадкування фантастичних історій або казок на кшталт «Що станеться, якщо...?», а також моделювання майбутніх технологій. Результати виконаних завдань допомагають учителю оцінити рівень творчого

мислення учнів, їхню мотивацію до подібної діяльності, здатність до самовираження, а також навички розповіді, аргументації та комунікації.

Наступний етап передбачає серію тренувальних занять для ознайомлення учнів із методикою дослідницької діяльності за підходом О. Савенкова. Ключовим компонентом цих занять є вибір теми або об'єкта дослідження. Оптимальним варіантом є пропозиція загальних тем, таких як «Що я знаю?» або «Хто живе поруч із нами?». Робота проводиться в групах: кожна отримує картки із зображеннями представників живої природи (рослин, тварин), природних явищ (води, Сонця, планет, корисних копалин) або предметів, створених людиною (автомобілі, літаки, книги, компаси) для вибору об'єкта дослідження.

Рекомендується обмежити кількість карток до 3-4, підбираючи такі варіанти, що дозволять вчителю продемонструвати різні дослідницькі методи: спостереження, анкетування, аналіз літератури, використання власного досвіду тощо. Для полегшення процесу викладач готує яскраві ілюстрації або реальні предмети (рослини, мініатюрні моделі тварин чи техніки), які діти зможуть описати.

Юним дослідникам пояснюється, що їхнім завданням є збирання максимальної кількості інформації про обраний об'єкт із різних джерел і підготовка короткої доповіді. Разом із учнями формується план дослідження, обговорюються ключові питання: «З чого почати?», «Які методи дослідження можна застосувати?». Діти зазвичай пропонують провести власні спостереження, знайти відомості у книгах чи в Інтернеті, розпитати дорослих.

Щоб зробити цей процес більш наочним, вчитель використовує картки-символи методів дослідження: око (спостереження), книга (пошук у літературі), комп'ютер (робота з онлайн-ресурсами), людина (анкетування чи опитування), знак оклику (аналіз власних знань), рука (експеримент). Спочатку ці картки розміщуються хаотично, але в процесі спільного обговорення викладаються в логічному порядку, що сприяє усвідомленню структури дослідження.

Діти можуть самостійно створити ілюстрації та скласти власну «теку дослідника», до якої вони додаватимуть матеріали відповідно до обраних методів збирання інформації. У позаурочний час у групах проводиться збір даних, фіксація результатів у вигляді схем, малюнків, а також оформлення зібраної інформації. У роботі використовуються матеріали особистих спостережень, дитячих енциклопедій, мережевих ресурсів, консультацій із дорослими.

Завершальним етапом є аналіз отриманих результатів: учні підбивають підсумки, визначають, що нового вони дізналися та як можуть поділитися своїми знаннями з однолітками. Хоча цей процес є досить складним для молодших школярів, систематична дослідницька діяльність сприяє розвитку їхнього критичного мислення, мовлення та пізнавального інтересу.

Таким чином, у ході навчання діти не лише засвоюють основи дослідницької діяльності, а й набувають навичок аналітичного мислення, планування, узагальнення даних та ведення діалогу.

У другому півріччі першого класу, коли учні вже вміють читати та писати, дослідницька діяльність набуває більшої системності. Вона включає не лише ілюстративні роботи, а й роботу з текстовими матеріалами, формування основних правил планування досліджень. На початковому етапі план дослідження складається разом із учителем та батьками.

З набуттям досвіду учні поступово переходять до виконання більш складних дослідницьких проєктів, передбачених навчальною програмою початкової школи, особливо в межах курсу «Я досліджую світ», зокрема природничої освітньої галузі.

Другий клас спрямований на закріплення вже набутого досвіду учнів у галузі дослідницької діяльності, при цьому важливу роль відіграє розвиток базових навичок аналізу та самостійної роботи. Учні навчаються проводити дослідження як у групах, так і індивідуально, що сприяє розвитку їхньої здатності до колективної роботи та самостійного прийняття рішень. Вони знайомляться з ключовими поняттями наукової роботи, такими як «дослідження», «інформація», «експеримент», що створює підґрунтя для майбутнього глибшого освоєння наукових методів. Крім того, учні розвивають здатність до аналізу даних, порівняння різних фактів, класифікації інформації та встановлення причинно-наслідкових зв'язків. У межах програми передбачено вивчення цікавих і доступних для дітей тем, таких як «Як тварини готуються до зими?», «Червона книга України», «Пташина їдальня», що дозволяє учням не тільки отримати нові знання, але й сформувані вміння використовувати ці знання для вирішення практичних завдань.

Третій клас стає етапом, коли дослідницька діяльність набуває нових форм і складності. Завдання, що стоять перед учнями, стають більш детальними та комплексними. Вони продовжують знайомитися з науковими методами досліджень, вчать ставити чіткі, конкретні

запитання, самостійно обирати теми для досліджень, формулювати запитання, проводити опитування і аналізувати отриману інформацію. Учні також освоюють навички ведення дослідницьких щоденників, що допомагає їм структурувати та документувати свої спостереження. Програма орієнтується на розвиток критичного мислення та здатності до самостійного пошуку відповідей на поставлені питання.

У четвертому класі дослідницька діяльність виходить на новий рівень, ставши більш аналітичною та глибокою. Учні вже мають достатній досвід для самостійної роботи з різними джерелами інформації, вони проводять експерименти, аналізують отримані дані і формують власні висновки на основі проведених досліджень. Важливою складовою цього етапу є навчання учнів ставити гіпотези і перевіряти їх на практиці, що дозволяє їм поглибити розуміння процесу наукового пошуку. Вони починають працювати над формулюванням обґрунтованих висновків, вчать аргументовано презентувати свої відкриття, що стає основою для подальшого розвитку наукових навичок. Цей період дає учням не лише знання, але й вміння застосовувати ці знання в реальних життєвих ситуаціях, готуючи їх до більш складних етапів навчання (Типові освітні програми для закл. загальної середньої освіти: 1 – 2 класи, 2018).

Зазначимо, що ефективне формування навичок дослідницької діяльності в учнів початкової школи важливо дотримуватися певних умов. Однією з основних умов є систематичність та цілеспрямованість організації дослідницької діяльності, що полягає в регулярному і послідовному залученні учнів до різних видів досліджень, починаючи від простих спостережень і закінчуючи більш складними експериментами. Важливо, щоб кожен етап дослідження мав чітку мету та був логічно пов'язаний з попереднім, таким чином учні поступово набувають навичок планування та виконання наукових завдань.

Іншою ключовою умовою є врахування вікових та індивідуальних особливостей учнів. Діти в початковій школі мають різний рівень розвитку та навчальні потреби, тому важливо застосовувати індивідуалізовані підходи, що дозволяють кожному учневі розвивати свій потенціал у найбільш комфортних умовах. Це включає адаптацію завдань та вибір методів навчання, які відповідають здібностям і інтересам кожної дитини.

Не менш важливим є створення сприятливої педагогічної атмосфери, в якій учні почувуються комфортно і мотивовано до

дослідження. Відкрите, доброзичливе середовище, де учні можуть без страху висловлювати свої ідеї, ставити питання та помічати помилки, є основою для розвитку креативного мислення та впевненості у своїх силах. Важливо, щоб вчитель створював атмосферу підтримки, заохочував до активності і самостійності, не караючи за невдачі, а допомагаючи учням зробити висновки та знаходити шляхи для вирішення проблем. Розвивальне середовище також є важливим фактором. Воно повинно включати не лише фізичне обладнання, таке як лабораторії, комп'ютери, книги та інші ресурси, але й психологічну підтримку, що допомагає учням розвивати критичне мислення, вміння працювати в команді та самостійно аналізувати інформацію. Доступ до необхідних ресурсів і обладнання дає можливість учням застосовувати отримані теоретичні знання на практиці, проводити дослідження та експерименти, що є важливим етапом їхнього розвитку як дослідників (Савченко, 2012). Таким чином, досягнення успіху у формуванні дослідницьких навичок у учнів початкової школи можливе лише за умови комплексного підходу, що враховує як особливості дітей, так і організацію освітнього процесу в цілому.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Отже, дослідницька діяльність – це систематичний та цілеспрямований процес, під час якого молодші школярі, під керівництвом учителя чи самостійно, досліджують конкретне питання або явище, проводять спостереження, експерименти, аналізують інформацію, формулюють гіпотези та роблять обґрунтовані висновки. Організація дослідницької діяльності в освітньому процесі початкової школи, зокрема під час вивчення природознавства, сприяє розвитку дослідницьких навичок і вмінь: організаційних, пошукових, рефлексивних, комунікаційних, презентаційних, проєктних. Для досягнення успіху у формуванні дослідницьких навичок у учнів початкової школи слід дотримуватися таких умов: регулярність та цілеспрямованість організації дослідницької діяльності, врахування вікових та індивідуальних особливостей учнів, створення сприятливої педагогічної атмосфери та розвивального середовища, а також забезпечення доступу до необхідних ресурсів та обладнання. Подальші дослідження можуть бути спрямовані на розроблення етапів формування різноманітних дослідницьких умінь у молодших школярів, зокрема з урахуванням вікових особливостей та етапів їх розвитку.

ЛІТЕРАТУРА

- Білоус, С. Ю. (2004). *Як розвинути в учня якості дослідника, або методика дослідницьких ланцюжків*. Харків : «Основа» (Bilous, S. Yu. (2004). *How to Develop a Student's Research Qualities, or the Methodology of Research Chains*. Kharkiv: Osnov).
- Гаврило, О. І. (2021). *Технологія формування дослідницької діяльності у дошкільників*. Суми : СумДПУ імені А. С. Макаренка (Havrylo, O. I. (2021). *Technology of Forming Research Activity in Preschoolers: Educational and Methodological Guide for Higher Education Students*. Sumy: SumDPU imeni A. S. Makarenka).
- Дадак, А. Я. (2013). Психолого-педагогічні основи дослідницько-пізнавальної діяльності учнів. *Початкова школа*, 5, 7-10 (Dadak, A. Ya. (2013). Psychological and Pedagogical Foundations of Students' Research and Cognitive Activity. *Elementary school*, 5, 7-10).
- Державний стандарт початкової освіти. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-zatverdzhennya-derzhavnogostandartupochatkovoyi-osvit> (State Standard of Primary Education. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-zatverdzhennya-derzhavnogostandartupochatkovoyi-osvit>).
- Князан, М. *Науково-дослідницька діяльність як чинник формування компетентності професійного саморозвитку майбутніх фахівців*. URL : http://www.apfn-journal.in.ua/archive/27_2020/part_6/19.pdf (Kniazan, M. (2020). *Scientific Research Activity as a Factor in the Formation of Professional Self-Development Competence in Future Specialists*. URL: http://www.apfn-journal.in.ua/archive/27_2020/part_6/19.pdf).
- Кухмай, Н. (2010). Організація дослідницької діяльності учнів в початкових класах. *Початкова школа*, 3, 62-64 (Kukhmai, N. (2010). Organization of Research Activities of Students in Primary Grades. *Elementary school*, 3, 62-64).
- Лиходієва, Г. В. (2007). Навчально-дослідницькі уміння та дослідницька діяльність учнів у психолого-педагогічній літературі. *Дидактика математики : проблеми та дослідження*, 27, 89-94 (Lykhodiieva, H. V. (2007). Educational and Research Skills and Research Activities of Students in Psychological and Pedagogical Literature. *Didactics of Mathematics: Problems and Research*, 27, 89-94).
- Матвеева, В. (2014). Дослідницькі вміння молодших школярів. *Відкритий урок : розробки, технології, досвід*, 4, 32-34 (Matvieieva, V. (2014). Research Skills of Primary School Students. *Open Lesson: Developments, Technologies, Experience*, 4, 32-34).
- Падун, Н. О. (2012). Навчально-дослідницька діяльність як засіб формування дослідницьких умінь учнів. *Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Психолого-педагогічні науки*, 1, 90-93 (Padun, N. O. (2012). Educational Research Activity as a Means of Developing Students' Research Skills. *Scientific notes of NDU named after M. Gogol*, 1, 90-93).
- Савченко, О. Я. (2012). Навчальне середовище як чинник стимулювання дослідницької діяльності молодших школярів. *Наукові записки Малої академії наук України*, 1, 41-49 (Savchenko, O. Ya. (2012). Learning Environment as a Factor in Stimulating Research Activities of Primary School Students. *Scientific notes of the Small Academy of Sciences of Ukraine*, 1, 41-49).

- Типові освітні програми для закл. загальної середньої освіти: 1 – 2 класи. (208). Київ : ТД «Освіта-ЦЕНТР+» (*Typical Educational Programs for Institutions of General Secondary Education: Grades 1-2*). (2018). Kyiv: TD "Osvita-Tsentr+").
- Шейко, В. М., Кушнарєнко, Н. М. (2002). *Організація та методика науково-дослідницької діяльності*. Київ : Знання-Прес (Sheiko, V. M., Kushnarenko, N. M. (2002). *Organization and Methodology of Scientific Research Activities: Textbook*. Kyiv: Znannia-Press).
- Яришева, Н.Ф. (2001). *Екологічне виховання дошкільників*. Київ: Грамота (Yarysheva, N. F. (2001). *Environmental Education of Preschoolers*. Kyiv: Hramota).

SUMMARY

Ninova Tetiana, Zdir Daryna, Pakyshyna Liudmyla, Huivan Liudmyla.

Formation of research skills in primary school children while studying natural science

The article examines the features of the step-by-step formation of research skills in primary school children during the study of natural science. It is determined that the development of research skills is an essential component of the educational process, as it promotes students' cognitive activity, critical thinking, and independence. Theoretical approaches to defining research activities are analyzed. The stages of organizing research activities for primary school students are characterized, including problem formulation, hypothesis development, experiment conduction, result analysis, and conclusions. The significance of group and individual work in performing research tasks is revealed, as these contribute to students' analytical thinking, creativity, and ability to work independently. Special attention is given to the use of problem-based and creative tasks that engage children in the learning process, fostering their imagination and motivation for knowledge acquisition. It is established that for the effective formation of research skills in primary school children, it is important to create a favorable pedagogical environment that enhances student engagement and supports their desire for learning. The role of the teacher as a coordinator of students' research activities is highlighted, emphasizing their role in guiding students through the research process rather than focusing solely on the final result.

Key words: research activity, research skills, natural science, primary school, primary school children.

УДК 355.23:[001.895](477)

Василь Світак

Університет Григорія Сковороди в Переяславі

ORCID ID 0009-0009-5574-8765

DOI 10.24139/2312-5993/2024.06/363-376

МЕТОДИКА ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ РЕЗУЛЬТАТИВНОСТІ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ ПІДГОТОВКИ ВІЙСЬКОВИХ ФАХІВЦІВ У НАВЧАЛЬНИХ ЦЕНТРАХ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

У статті охарактеризовано мету та зміст основних етапів педагогічного експерименту, на основі чого зроблено висновок, що педагогічна авторська модель індивідуальної підготовки військових фахівців суттєво впливає на сформованість фахової компетентності осіб, які вчаться у навчальних центрах Збройних Сил України засобами інноваційних технологій навчання.

Ключовими характеристиками педагогічного експерименту досліджуваного феномена є такі: внесення змін до освітнього процесу відповідно